

פני-תהום / ד"ר יובל עמית

חושך, תהום, תהו... ככה בערך זה התחיל, והיש הנברא אין לו כמעט במה לאחוז, מלבד באין. הריחוף של הרוח מעל – רק הוא שיכול להעניק איזה תוקף של משמעות אפשרית לכל מה שאינו שם ברגע הבראשיתי. החושך המרחף הוא האור היחיד ברגע של אפלטון, או בפרשנותו של (*khora*) שלפני הבריאה, הכורה ז'ק דרידה, המרחב שבו נברא הבידול ובו מתאפשרת בריאה של ממשות, של עולם.¹

בפרשנות המקובלת לטקסט הבריאה במקרא, כמו גם במסורות פרשנות אחרות, התהום היא מקומם של המים בעולם התת-ירחי, לפני שהופרדו לעליונים ותחתונים, ובה גם מצוי החושך טרם שהופרד מן האור. פני התהום, עבור שמואל אבן-תיבון, למשל, הם חושך, שכן המים לא הוכשרו עוד לקבל את האור.² בחקר הדתות ובפילולוגיה נהוג לייחס את השם אלוהות נשית באפוס הבבלי הקדום, (*Tiamat*), תהום לתיאמת שמגופתה נוצרו שמים וארץ, אבל לא נראה כי לפנייה "המפלצתיים מכוון הביטוי "פני תהום".

האמונה הדתית מציבה בפני המאמין את היעד של קפיצה אל

¹ John D. Caputo, 2006. "Before Creation: Derrida's Memory of God". *Mosaic* 39:3 (September), 91-102

² Gad Freudenthal, 2008. Samuel Ibn Tibbon's Avicennian Theory of an Eternal World. *Aleph: Historical Studies in Science and Judaism* 8: 41-129

התהום – אל הפער הלא ניתן לגישור, אל הפרדוקס האמוני – כגשר יחיד אפשרי על פני מעמקים אין חקר. בדומה לכך, נראה כי כל שיטת מחשבה – ולא פחות מכך, כל תפיסת אמנות – מציגה דרך משלה לגשר על הלא ניתן לגישור מטבעו. במדרש מוצגת שירת המעלות בתהלים כדרכו של דוד להתמודד עם ההכרה כי העולם כולו ניצב כחרס על פי תהום. השירה היא עבורו הדרך ליצירת האיזון העדין המאפשר את קיומו של העולם. לכל הדרכים האלה מצורפות תמיד אזהרות מפני גשרים מדומים מעל תהום, המעמידים את ההולך בהם בפני הסכנה שייבלע בפיה האפל. כך מזהיר, למשל, ח.נ ביאליק את ההולכים בדרכים המדומות:

על מה יש לתמוה? על אותו רגש הבטחון ועל אותה קורת הרוח שמלויים את האדם בדבורו, כאלו הוא מעביר באמת את מחשבתו או את הרגשתו המובעת על מי מנוחות ודרך גשר של ברזל, והוא אינו משער כלל, עד כמה מרופף אותו הגשר של מלים, עד כמה עמוקה ואפלה התהום הפתוחה תחתיו ועד כמה יש ממעשה הנס בכל פסיעה בשלום.³

ובדומה לכך, גרשום שולם במכתבו המפורסם מ-1926 אל חברו

³ חיים נחמן ביאליק, 1915 (3 אקטיאב). גילוי וכיסוי בלשון. <http://benyehuda.org/bialik/article02.html>

פרנץ רוזנצווייג, מזהיר כי על דוברי עברית מודרנית "... ההולכים על פי תהום ונשענים רובם על בטחונו של העיוור", עתידים לקום הכוחות החבויים בשפת הקודש: "האם לא נידונו – אנו או הבאים אחרינו – ליפול לתוכה ברגע שתשוב אלינו ראייתנו? ואין איש יודע אם די יהיה בקורבן יחידים שיפלו אל".⁴ "התהום כדי לשוב ולסכור אותה

הן בעיני ביאליק והן בעיני שולם, כל "אשמתם" של דוברי העברית המודרנית בביטחון שהם חשים בכך שהשפה שבפיהם ובעטיהם יכולה להעניק להם הגנה בפני מעמקי התוכן הפעורים תחתיהם. זוהי תהום של משמעויות מרובדות, של מעמקי-מעמקים, מפותלים וסדורים זה על גבי זה. הדרך אל ההיחלצות מן הסכנה של התהום הרובצת לפתח – כמו גם הרגע המסוכן ביותר בהתמודדות עמה – היא, כדברי שולם, הראייה

האזהרות מפני הסכנה שבעיוורון מבליטות ביתר שאת את חשיבותה של הראייה הבהירה, את המבט המדויק: המביט אל המעמקים, הדולה מן המחשכים דמות, פנים מן התהום, יכול לפסוע בלי חשש, להינשא על פני המים; ואולם, כדי לפסוע מעל החשיכה הזאת יידרש להתמודד תחילה עם הפחד שהוא אולי העמוק בפחדים (הן ליחיד והן לתרבות כולה) – מן החשוק, מן

⁴ גרשום שולם אל פרנץ רוזנצווייג, 26 בדצמבר 1926. מובא אצל:

William Cutter, 1990. "Ghostly Hebrew, Ghastly Speech: Scholem to Rosenzweig, 1926". *Prooftexts* 10:3, 413-433. 431-432, n. 11

העמוק לאין חקר, הטומן בחובו בערבוביה אור וחושך, טוב ורע, האימה מן ⁵(*theomiphobia*) עליון ותחתון – תהומופוביה ההתמודדות עם הערפול, עם הרב-משמעות, עם העלייה הלא נשלטת של תכנים מן המעמקים

הלוחם במפלצות", מזהיר ניטשה, "עלול להיעשות למפלצת";
והמאריך להביט אל התהום, סופו שהתהום ישיב אליו מבט".⁶
המבט העולה מהמחשכים, ממעמקים אין חקר, הוא מקור לא כזב לפחדים. די לא פעם בעמידה על סף התהום, על פיה, גם בלי המבט אליה, כדי לאבד לגמרי כל אחיזה. והנה, דווקא שם חבויים פנים: "וחושך על פני תהום", כמו לא די היה לציין את היחס בין החשכה למקומה בלי השימוש ב"פנים" דווקא.⁷ את הפסוק השני בספר בראשית אפשר גם לקרוא כמשפט תנאי: רק אם נביט אל התהום וחשכתה ונראה בה פנים, אז "ורוח אלוהים מרחפת על פני המים", אז ייבראו עולם ומשמעותו

פנים העולים אלינו מתהום אינם הפנים שהיינו רוצים להציג דווקא. אין זו הדמות שהיינו רוצים לשקף, לבטא או לייצג; אין בפנים האלה מבט ברור או אמירה חד-משמעית; לא פעם אין בהם אפילו זהות ברורה של גיל, של מגדר, של השתייכות.

⁵ Catherine Keller, 2003. *Face of the Deep: A Theology of Becoming*. London: Routledge

⁶ (פרידריך ניטשה, 1886. מעבר לטוב ולרע (אפוריזם 146

http://en.wikiquote.org/wiki/Beyond_Good_and_Evil#Aphorism_146

⁷ ומאי על פני תהום? יתוב וחשך על תהום [...] אין לחשך פנים, ר"ל פני החושך היא התהום (ספר הפליאה" http://www.hebrew.grimoar.cz/anonym/sefer_ha-pelija.htm)

הפנים האלה הם מגמה טרום-בראשיתית, תערובת משונה של כיעור ושל יופי, של נשיות ושל אפשרויות מגדריות אחרות, של ביישנות מופנמת ושל ראוותנות מתפרצת; הפנים העולים מן העומק כמו שמטו מעליהם גם את המחויבות לעצם צורת הפנים האנושית, ודווקא מן השיקוף הקרוב ביותר – האני – הם מציגים את הזהות הפרטית כשאלה לא פתורה, בלי חשש מן העומק האפל שמתוכו היא צוברת את ערפולה.